

Michal Dragoun

Neškudla, Bořek. *Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knihtisku*

NEŠKUDLA, Bořek. *Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knihtisku*. Praha: Academia, 2025. Knižní kultura, svazek 7. ISBN 978-80-200-3558-5.

Poznání středověké a raně novověké české knižní kultury v posledních letech obohacují jak publikace, které se soustředí na analytické zpracování historických knižních celků nebo nabízejí pohledy na zkoumaný užší problém, tak i syntetická zpracování zaměřená na uvedený časový úsek nebo na jeho některé období či prostředí. Do této druhé skupiny patří i publikace *Česká knižní kultura na cestě od rukopisu ke knihtisku*, jež si klade za cíl shrnout poznatky k českému prostředí a vedle nich postavit situaci v západní a jižní Evropě v období vzniku a prosazení knihtisku, které je pro její účely vymezeno lety 1450–1550. Množství témat, jimž se v této etapě rychlého vývoje a změn může bádání věnovat, je rozsáhlé a autor v úvodu píše, že každému z nich by bylo možné věnovat i několik samostatných knih. V publikaci jsou proto akcentovány jen vybrané problémy, jež částečně kopírují i pozornost, kterou jednotlivým otázkám věnovalo dosavadní bádání. Samotná „knižní kultura na cestě“ je ovšem poněkud nepřesné označení: jádrem práce je problematika knihtisku. Vzhledem k jeho významu při proměně knižní kultury je to logické, ovšem rukopisy se na té cestě objevují hlavně tam, kde se potkají s tištěnými knihami. Zřetelné jsou také rozdíly ve zpracování jednotlivých oblastí dosavadním bádáním: bibliografická evidence inkunábulí a raných tisků je solidním základem, ovšem při přechodu ke konkrétním exemplářům a jejich uživatelům se setkáváme s řadou bílých míst.

Úvodní kapitola stručně shrnuje zejména politický vývoj Čech a Moravy od přijetí kompaktát přes zapojení českého státu do habsburské monarchie po politické změny spojené s potlačením povstání v roce 1547. Ve stejné kapitole je představen i vývoj v oblasti intelektuální, v první řadě s ohledem na postavení pražské univerzity, která se od šedesátých let 15. století stala vzdělávací institucí omezenou konfesijně na utrakvisty. Do Prahy tak přicházeli studovat jen zájemci z kališnické části Čech, méně pak z Moravy, zatímco katolíci využívali univerzity v okolních středoevropských zemích nebo v Itálii. S omezením zahraničních kontaktů, ale i s nedůvěrou utrakvistických vzdělavců vůči novým myšlenkám souvisela i intelektuální uzavřenost a stagnace pražského vysokého učení.

Druhá kapitola se obrací k předpokladům vzniku knihtisku. Jako první je probírána úroveň vzdělání a gramotnosti. Zatímco kvantitativní úroveň nižších škol v českých zemích zůstávala od husitství na

Michal Dragoun
Kettnerova 1939/3
155 00 Praha 5

Recenze

BOŘEK NEŠKUDLA

**ČESKÁ KNIŽNÍ KULTURA
NA CESTĚ OD RUKOPISU
KE KNIHTISKU**

ACADEMIA

KNIŽNÍ
KULTURA

podobné úrovni a podíl gramotného obyvatelstva asi odpovídal číslům v německých oblastech, úroveň elit spojených s pražskou univerzitou je hodnocena níže. V západní Evropě častější propojení univerzit s knihtiskařskými oficiálními našlo v Čechách uplatnění pouze prostřednictvím vydávání minucí a kromě nich ještě vytištěním souboru polemických traktátů Václava Korandy mladšího.

Ke vzniku a etablování center knihtisku přispívala ekonomická síla jednotlivých lokalit, obchodní kontakty a také jejich kulturní a vzdělanostní úroveň, byť významné postavení v těchto oblastech automaticky nemuselo vést k tomu, že by se dané město stalo významným knihtiskařským centrem. Nejpříznivější podmínky pro rozvoj nové technologie existovaly na území Německa, Itálie a Francie, kde bylo vytištěno 87 % inkunábulových vydání. České země stály na okraji tohoto světa a jejich podíl na celkové produkci tvořil zhruba čtvrtinu procenta. Ohnisky českého knihtisku byla – s výjimkou epizodního působení Johanna Alakrawa ve Vimperku – významná obchodní centra, i když prvotní zadavatelský impuls vycházel od katolické církve, nikoliv z prostředí městského. Autor jako jednu z příčin určité izolace českých zemí uvádí i omezené obchodní kontakty zahraničí s českými kacíři – tato teze ovšem podle mého názoru vyžaduje prověření, mj. s ohledem na doloženou síť obchodních kontaktů špýrského tiskaře, nakladatele a knihkupce Petra Dracha.

Následující rozsáhlá kapitola obrací svou pozornost k jazykové a žánrové skladbě tištěné produkce. První pododíl je označen poněkud zavádějícím titulem *Svaté křesťanské texty a díla svatých Otců s odpovídajícími komentáři*, zahrnuje ale pouze bibli a knihy liturgické, patristika zde nijak zmíněna není. Pro české prostředí byly tištěny oba druhy textů, i když zejména ty liturgické byly kvůli dosažení vyšší technické kvality po prvních pokusech v Plzni zadávány zahraničním tiskařům. Středověká literární produkce (kam jsou zařazeni i církevní Otcové) v Čechách našla slabší odezvu: vydávány byly hlavně překlady kratších textů orientovaných na morální poučení. Díla antická, která v celoevropské inkunábulové produkci tvoří zhruba 6 % rozsahu, se v českém materiálu objevují minimálně. Více se knihtisk v českých zemích věnoval kategorii označené *Díla současníků a knihy určené pro aktuální potřebu*, která ovšem při časovém vymezení není od středověké produkce jednoznačně oddělena a zčásti je definována jako užitková a odborná literatura určená pro nižší vrstvy (kromě nich se týká zvláště děl humanistů a textů polemických, které byly v českých zemích tištěny minimálně nebo omezeně). Samostatná kapitola se věnuje jazykové skladbě tištěné produkce, kde tvoří situace v Čechách – s 87 % prvotisků v národním jazyce – v celoevropském měřítku anomálii srovnatelnou do určité míry s Anglií (58 %). V tomto směru byla zcela odlišná situace na Moravě, kde se tisklo téměř výhradně latinsky. Jazykově české texty ovšem ani na začátku 16. století zpravidla nebyly původní, obvykle šlo o překlady nebo adaptace, volené nebo upravované se zřetelem na jejich zamýšlenou morálně poučnou roli.

Poměrně rozsáhlá pasáž se věnuje tiskovým písmům užívaným v produkci knihtiskařů českých zemí. Pro převažující jazykově české, ale i latinské texty byla užívána gotická tisková písma, odlišný a podle autora progresivnější byl vývoj v inkunábulovém období na Moravě. S popisem užívaných tiskových písem se ale pojí jejich podle mého soudu problematické hodnocení – v rukopisech (i liturgických) druhé poloviny 15. století nebylo užití bastardy žádnou výjimkou, není tedy jasné, proč se mělo jednat o nevhodné tiskové písmo (s. 67). Jistě nebylo užití písma příčinou, proč latinské liturgické tisky plzeňského Tiskaře Arnoštových statut nepronikly do cizojazyčného prostředí (s. 108) – šlo o knihy vázané na liturgické zvyklosti a církevněprávní ustanovení pražské diecéze, pro jejichž užívání jinde tedy nebyl důvod.

Poslední rozsáhlá kapitola se zaměřuje na sledování změn v podobě a vnímání knihy, jež přinesl knihtisk. Její první část uvádí příklady jak koexistence rukopisů a tisků, tak i úmyslného upřednostňování rukopisného média. Důvodem mohla

být jedinečnost rukopisných exemplářů, často doprovázených iluminátorskou výzdobou. Na činnosti překladatele Řehoře Hrubého z Jelení je dokumentován i další aspekt – omezená schopnost českého knihtisku realizovat adekvátním způsobem autorovy představy o výsledku. Rozšíření tištěné produkce podpořilo i postupnou proměnu způsobu vnímání textu směrem k tichému čtení.

Poměrně stručně je dále zpracován pohled do soudobých českých knihoven. Sbírky utrakvistických duchovních i laiků se soustředily na teologická díla, zatímco knihy z ostatních oborů byly výjimečné; dále je sledován především výskyt humanistické a odborné literatury, a to pouze v knihovnách osobních, kromě nich je jen stručně zmíněna knihovna rožmberská. Výběr představených knihoven patrně vychází z dostupných rekonstrukcí jednotlivých knižních celků nebo evidence v knihovních katalogích, i tak se ale na leckteré knižní sbírky nedostalo. Jmenovat lze některé v rámci možností prozkoumané – i když v dochovaných částech nejde o rozsáhlé soubory –, jakými jsou sbírky Jana Zajíce z Házmburka nebo Hilaria Litoměřického. Zcela stranou jsou ponechány knihovny církevních institucí, zřejmě proto, že šlo zpravidla o instituce založené již dříve. Mimo zorné pole se tak nicméně dostávají sbírky, v nichž lze doložit díky činnosti klášterních knihvazačských dílen (kartuziáni Dolany, Královo Pole, augustiniáni kanovníci Třeboň) nebo soudobým katalogům (minorité Český Krumlov) rané a v některých případech rozsáhlé akvizice inkunábulí.

Při sledování rukopisné produkce určitých obsahových skupin autor konstatuje obecné vymizení filosofické literatury (čímž jsou míněny v první řadě texty užívané při univerzitní výuce) v poslední čtvrtině 15. století. Tento jev spojuje se změnou obsahu výuky na pražské univerzitě, přičemž částečně potřebnou literaturu kryl dovoz tisků ze zahraničí. Podle mého názoru mohla být základna rukopisů opsaných v padesátých letech 15. století, po odchodu katolických studentů a snížení počtu posluchačů, dostatečná. Jistě byla užívana i dále, a to buď prostřednictvím kolejních knihoven, nebo jejich opakovaného prodeje – nejeden z těchto kodexů obsahuje opakované záznamy o přednáškách na pražské univerzitě, které byly pořízeny i s odstupem několika desetiletí.¹ Naproti tomu i v době existujícího knihtisku pokračuje opisování textů právnických (pod nimiž se ale rozumějí jen texty „neučených“ práv, zemského a městského) a povětšinou praktických návodů lékařských. Opisy právních textů jsou interpretovány jako současné memorování jejich obsahu příslušnými městskými písaři, kromě toho je podle mne pravděpodobná ekonomická nerentabilita jejich vydávání. Soubor právních textů pro užití v kancelářích jednotlivých měst se sice částečně překrýval, konkrétní lokality ale potřebovaly i další texty individuální, řada z nich už takový soubor vlastnila² a obnovování takových rukopisů probíhalo v intervalech, které by investici do tisku jen těžko vrátily.

Množství tištěných knih s sebou neslo i právní úpravy týkající se jak ekonomické, tak obsahové stránky. V českých zemích se ale oba tyto fenomény (privilegia, cenzura) začaly projevovat až poměrně pozdě, od druhého a třetího desetiletí 16. století, asi i kvůli malému objemu produkce. I největší státní zásahy do provozování knihtisku po roce 1547 ale měly na skutečné poměry jen omezený vliv.

Poslední kapitola je věnována vztahu knihtisku a náboženské reformace. Zatímco Martin Luther cílevědomě zapojil knihtisk do služeb šíření svých myšlenek, přičemž zasahoval i do takových detailů, jakým byla volba rozsahu tištěných spisů, do protikladu k jeho dílu je kladen český zájem o spisy utrakvistické obecně a Jana Husa zvláště. V Čechách souvisel s jeho osobou v inkunábulovém období pouze utrakvistický dodatek k Pasionálu, některé jeho kratší texty byly tištěny v první

1 Nejobsáhlejší, nikoli ale úplnou evidenci obsahuje [SPUNAR, Pavel]. Literární činnost utrakvistů doby poděbradské a jagellonské. In: MOLNÁR, Amedeo a kol. (eds.). *Příspěvky k dějinám utrakvismu*. Praha: Kalich, 1978, s. 165–269.

2 Souborná evidence právních textů má obvykle charakter soupisů jednotlivých textů, pro ilustraci tohoto typu sborníků může sloužit FIEDLEROVÁ, Naďa. Soupis rukopisů Rožmberské knihy (1. část). *Studie o rukopisech* 47, 2017, č. 1, s. 181–280.

polovině 16. století. Husovo souborné dílo poté vyšlo až po polovině 16. století v zahraničí, záměrem tohoto vydání ale bylo v první řadě zpřístupnit Husovo dílo jako pramennou edici.

Syntetické zpracování s sebou nutně přináší výběr předkládaných námětů i argumentů. Ovšem i při vědomí tohoto nadhledu považuji některé momenty za opomenuté. Opakovaně je zmíněna konzervační role knihtisku – společně s ní ale šlo i o méně akcentovanou výraznou selekci textů, které se dočkaly reprodukce. Volba byla prováděna s ohledem na ekonomickou úspěšnost, takže řada textů zůstávala pouze v rukopisech, ač i o jejich studium byl zájem, byť specializovaný. I na dalších místech je zřetelné, že autorovi je problematika tisků bližší než produkce rukopisná. Např. za odlišností jazykově i provenienčně českých tištěných biblí od zahraniční produkce nestály „domácí rukopisné varianty“ (s. 62) – shromáždění uváděných paratextů s textem bible je rukopisně obecně výjimečné. Rozdíl byl dán jednak užitým jazykem (české překlady uvedených komentářů existovaly jen z malé části), jednak určením – uživatelé bible ve vernakulárních jazycích sotva potřebovali rozsáhlé odborné výkladové doplňky. Úplný český překlad bible byl pořízen kolem poloviny 14. století, nikoliv až v době kolem roku 1385 nebo později (s. 91). Uváděná „kázání“ Mikuláše z Lyry (s. 136) jsou jeho rozsáhlým exegetickým dílem *Postilla litteralis*. V odborné publikaci je pro mne zarážející i opakování úseků prakticky stejného textu (s. 52, 92), u dalšího analogického případu na s. 58 je uvedeno i totožné obsahové rozdělení evropské a české rané tiskařské produkce (údaje se podle citovaného odkazu vztahují k evropské).

Autor opakovaně zmiňuje opoždění českého knihtisku a jeho nižší kvalitu ve srovnání s Evropou, které ilustruje řadou údajů z Itálie, Francie či Německa, tedy oblastí stojících kvalitou i kvantitou v čele vývoje. Ovšem jen výjimečně a mimochodem jsou zmíněny sousední země – Polsko, Uhry či Rakousy, které s ohledem na jejich blízkost (a během 16. století i začlenění některých z nich do habsburského soustátí) tvoří pro komparaci oblast, která se sama více nabízí. Orientaci knihy na produkční stránku českého knihtisku jsem již zmínil, recepce tištěné (i rukopisné) produkce v jejím textu zůstává na okraji. Tyto skutečnosti podle mne limitují využití publikace jako komplexní kompilace k dějinám českého knihtisku v jeho širší perspektivě i jako přehledu o české knižní kultuře doby od poloviny 15. do poloviny 16. století.